

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА ПАТРІОТИЗМУ ПРО ЛИЦАРСЬКИЙ ГАРТ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Галина ЛОЗКО

orcid.org/0000-0001-5865-7556

доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: svaroh_7@ukr.net

Анотація. Розглянуто основні ідеї козацької педагогіки, зокрема виховання патріотизму української молоді, гартування лицарських якостей особистості. Наголошено на шляхетних цінностях українського козацтва, любові до Батьківщини, вірності національним ідеалам, соціальної активності й готовності до самопожертви в ім'я рідної країни.

Ключові слова: козацька педагогіка, патріотизм, лицарський гарт, аристократизм духу, священний героїзм, манкуртизм, національний ідеал.

Постановка проблеми. У період російсько-української війни проблеми національно-патріотичного виховання посідають чільне місце в усіх галузях гуманітарних дисциплін: історичних, лінгвістичних, літературознавчих, мистецьких, в українознавстві як інтегративній галузі знань про власну Батьківщину. Оскільки незалежна Українська держава з самого початку свого відновлення ще не виробила чіткої державної політики щодо виховання українського патріотизму, не створила спільного національного ідеалу та цілком відмовилася від державної ідеології, то й не змогла досягти всеохопного загальнодержавного впливу на суспільну думку. На тлі значної корумпованості управлінської системи втрачалася довіра суспільства до влади та знижувався рівень патріотизму, посилювалась зневіра народу в подоланні цих негативних процесів. Як відомо, апатія в суспільстві призводить до руйнації держави. Цілеспрямоване вихолощення національного компонента освіти, її орієнтованість на ліберальні моделі й цінності спричинили фрагментарність

знань і уявлень молодого покоління про справжню сутність української історії, вже не кажучи про усвідомлення екзистенційного значення рідної землі, рідної мови й рідної культури в житті нації та держави. Скорочення годин на гуманітарні дисципліни, у тому числі скасування предмета українознавство у загальноосвітніх школах, призвело до поверховості уявлень про Україну. Якщо ж наука й освіта дають знання, неадекватні дійсності, то марно апелювати до суспільства чи звинувачувати його у відсутності патріотизму. Першими жертвами такої шкідливої політики стали ті регіони України, що взагалі не були охоплені українським інформаційним полем, зате були сповна насичені російською шовіністичною пропагандою, боротися з якою нелегко, проте можна було протиставити їй власне державне бачення України як нашої спільної Батьківщини. Саме українознавство завдяки своїй концепції комплексних знань про Україну дає можливість перейти до нової парадигми – синергії навчання і виховання, що спиратиметься на багату педагогічну

спадщину, зокрема й досвід лицарського козацького виховання, започаткований уже в незалежній Україні науково-педагогічною школою Юрія Руденка [1; 6; 10; 11], але досі ще цілком не використаний у навчально-педагогічному процесі.

Отже, як очевидно, виховання патріотизму в усі часи було й залишається актуальним і затребуваним. При цьому воно ще не використало повною мірою ту історично сформовану традицію, яка превалювала в Україні як за князівських, так і за козацьких часів та й досі залишається дієвою *автентично українською системою виховання патріотизму* та лицарського гарту української молоді¹.

Аналіз джерел та методологія досліджень. Сучасна нормативно-правова база з питань національно-патріотичного виховання спирається на документи Кабінету Міністрів та МОН України, зокрема, Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020 – 2025 роки» [5], лист МОН від 10.06.2022 р. № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» та ін.

Класики української педагогічної думки започаткували наукове дослідження форм і методів виховання патріотичних почуттів у молодого покоління: Г. Сковорода [14], Г. Ващенко, Б. Грінченко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, В. Шаян [13; 14] та ін. З новим інтересом в умовах війни українське суспільство звертається до ще досі не засвоєних праць українських інтегральних

націоналістів, з яких дізнаємося про високі ідеали патріотизму, лицарства, священної боротьби та їх глибоке осмислення у творах М. Міхновського, М. Сціборського, О. Чемеринського (Ярослава Оршана) [9], Д. Донцова та ін. З них можемо почерпнути силу-силенну знань про феномени козацького лицарства й патріотизму наших предків, які й сьогодні можуть послужити зразками відданого служіння Батьківщині.

Заслугує на нашу увагу концепція Г. Сковороди про обов'язки воїна [14], вчення В. Шаяна про священний героїзм [13, с. 272–284], ідеологічні роботи Я. Оршана про інтелектуальний вишкіл українських патріотів [9], а також і сучасна літературна творчість українських воїнів-захисників, які відображають страшні реалії російсько-української війни, складні почуття й роздуми про Україну та синівське служіння Батьківщині.

Особливо актуальними стають незаслужено забыті роботи науково-педагогічної школи доктора педагогічних наук, професора Юрія Дмитровича Руденка, які вже наочно довели свою затребуваність і необхідність впровадження в освітньо-виховний процес як своєрідної «формули козацької педагогіки», що подається в українських національних символах, культурно-історичних і педагогічних ідеях, фактах, явищах [11, с. 4–5].

Тематику запобігання амнезії національної пам'яті в середині 90-х років ХХ ст. неодноразово порушували й публіцистичні праці, зокрема статті

¹ Праця підготовлена у ході виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (№ держреєстрації 0123U100536).

багатолітнього редактора газети «Вечірній Київ», заслуженого журналіста України, кандидата філологічних наук Віталія Карпенка [3].

Значну наукову базу складають на працювання НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка в галузі патріотичного виховання, зокрема публікації О. Газізової, П. Гай-Нижника, І. Грабовської, С. Грабовського, С. Кагамлик, Я. Калакури, П. Кононенка, Т. Кононенка, І. Краснодемської, В. Крисаченка, К. Настоящої, Л. Отрошко, Л. Сорочук, М. Степика, Ю. Фігурного [11], О. Чиркова, О. Шакурової, М. Юрія та ін.

Авторка використовує національно-екзистенційну методологію, за якою об'єкт і предмет дослідження розглядаються з погляду корисності для української нації: лицарський гарт розкривається згідно з традиціями українського козацтва як компонент козацької педагогіки патріотизму та чільний елемент збереження національно-культурної ідентичності.

Мета дослідження – звернути увагу українознавців та педагогів на традиційну козацьку педагогіку патріотизму як національно окреслену систему лицарського гарту української молоді, обґрунтувати важливість його українознавчих досліджень та впровадження у навчально-виховний процес в умовах російсько-української війни та в повоєнний час.

Завдання дослідження: 1) дати коротку характеристику історіографії зазначеної проблеми; 2) окреслити зміст понять: «козацька педагогіка», «лицарський гарт», «аристократизм духу», «священний героїзм», «патріотизм», «манкуртизм», «національний ідеал» та ін.; 3) показати радикальну різницю

між трактуванням патріотизму в Україні та в тоталітарній рф; 4) осмислити, чи існують можливості викоринення чи запобігання манкуртизму, прищепленого українцям російською імперією та її спадкоємицею рф; 5) зробити висновки та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді передбачає розуміння високої цінності українського громадянства, формування національної свідомості, людської гідності, любові до рідної землі, родини, народу, патріотизму, відповідальності за долю нації, держави – усі ці якості можна формувати насамперед засобами українознавства.

Термін «козацька педагогіка» позначає систему народнопедагогічних і наукових знань про виховання молодого покоління українців з часів козащини до сьогодення. Козацька педагогіка широко використовує національні виховні традиції українського народу, фольклорні зразки (думи, пісні, балади, легенди про героїчне минуле) та наукові праці про історію запорізького козацтва (напр., В. Антонович, Д. Яворницький, О. Апанович, Т. Каляндрук, В. Пилат, Ю. Фігурний та ін.). Власне козацька педагогіка є чільним складником етнопедагогіки, вона тісно поєднана з українським психічним складом характеру, менталітетом української дитини. Головним завданням козацької педагогіки було виховання лицарів-козаків, прищеплення їм волелюбного духу козацтва, непохитної віри в святість рідної землі й готовності захищати її від численних загарбників і поневолювачів. Нині принципи козацької педагогіки можуть успішно застосовуватися у вихованні шкільної та студентської молоді, що забезпечить

глибоке усвідомлення самими вихованцями самотності українського народу, його світогляду, способу мислення, гартування національного характеру. Як ніколи важливою нині стає підготовка молоді до організованої діяльності, спрямованої на захист національних інтересів України.

За часів незалежності України розвиток козацької педагогіки був нерівномірним; етнопедогоги відзначали «глибоку кризу сучасної педагогіки», її теорії й практики, зумовлених багатьма чинниками, зокрема й бюрократично-чиновницькими, та ін. Як пише Ю. Руденко: «На наш погляд, найголовнішими з них є небажання і нездатність державних органів, урядових кіл розвивати на культурно-історичній науковій основі українську систему освіти і виховання, нехтування її національними засадами, парадоксально-суперечлива й аморальна атмосфера в країні, розкладовий вплив ЗМІ на молодь та переважну частину суспільності, хибна й невиважена освітня політика...» [11, с. 10]. Педагог наголошує на важливості духовного осягнення наших державних символів: герба-тридента (Володимирового «тризуба») і національного прапора (який протягом історії був і жовто-блакитним і синьо-жовтим), нині державний прапор синьо-жовтий; а також інших історичних символів: меча князя Святослава, козацької шаблі, гетьманської булави, «Енеїди» Котляревського, «Кобзаря» Тараса Шевченка, національного орнаменту, національного вбрання та ін. [11, с. 4].

На відміну від нашої країни, країна-агресорка витрачає непомірно великі кошти й використовує різноманітні засоби на виховання своїх дітей у дусі

мілітаризму, московського шовінізму, зверхності «руського мира» над рештою людства, прищеплюючи нащадкам пихатість, брутальність та нетерпимість до інших народів. В освітньому процесі рф систематично застосовує методи політизації, фашизації, що виховують дітей у дусі зневаги, ненависті до України, вчать володіти зброєю, стріляти у «ворогів росії» тощо [11, с. 12]. Під час війни ми не раз спостерігали, з якою похапливістю загарбники палили українські книжки й масово завозили свої підручники та російських учителів, упроваджували російське імперське навчання на окупованих територіях. Ці факти вкотре переконують нас у важливості національно-патріотичного навчання і виховання нашого молодого покоління, прищеплення йому здатності протистояти чужинським інформаційним диверсіям. Отже, завжди як під час війни, так і в повоєнний період існує нагальна потреба «формувати лицарську відданість Батьківщині, ідейно-ціннісну спрямованість, політичний світогляд, політичну свідомість, політичну зрілість громадянина незалежної України» [11, с. 11].

Актуальною в процесі виховання українського патріотизму стає сучасна літературна творчість письменників-воїнів та волонтерів, таких як Валерій Пузік, Артем Чапай, Олександр Терен, Олександр Михед, Саша Буль (Олександр Буліч), Віталій Запека, Артем Чех, поет і фотограф Максим Кривцов, поетеса Ярина Черногуз, поет Павло Вишебаба, поет-бандурист Живосил (Василь Лютий, автор знаменитої пісні «Меч Арея», яка стала сучасним славенем Перемоги) та інші.

Знаковою постаттю серед патріотичної української молоді був один з

ідеологів українського наступального націоналізму та мілітарної рок-сцени, поет, видавець, сценарист Юрій Руф (Юрій Романович Дадак), який загинув від ворожого мінометного обстрілу на Луганщині 1 квітня 2022 р. Протягом багатьох років Юрій Руф був ведучим та сценаристом мілітарі-фестивалю «Холодний Яр». На його слова створено пісні «Соколи» та «Молись» (гурт «Залізний хрест»), «В Рядах Безсмертних» (гурт «Геннадій Пересвіт & друг Залізник»), «Пліч-о-пліч» та «Реклама» (гурт «Nachtigall»), «До Дня Героїв» (гурт «Друже, Музико», альбом «Офензива»), «Українець» (гурт «FLiT»). Його творчість має значний вплив на виховання у молоді любові до Батьківщини, гартування національної волі, формування здорового способу життя. Поезія Юрія Руфа оцінюється літературознавцями як «поклик священної війни й мілітаризму», що гартує бойовий дух та почуття національної гордості, лицарські якості особистості.

Козацька педагогіка всебічно осмислює поняття лицарства: «Лицарськість – це постійне культивування в родинному, суспільному житті високої волелюбної моралі, національно-патріотичної духовності, ґрунтовних знань про своїх пращурів, історію та культуру рідного народу. Це прагнення пробуджувати етнонаціональну пам'ять свого народу... Лицарськість – це високий інтелектуалізм, аристократизм мислення, сформованість гідності й гордості за належність до українського народу» [11, с. 21]. Українським лицарством упродовж усієї нашої історії вважалася шляхетська суспільна верства, що складалася з кращих суспільно визнаних представників нашого народу. На жаль, у численних

війнах, лихоліттях, як правило, гинуть найкращі сини й дочки народу, які йдуть у перших лавах захищати рідний край. Отож до ХХ століття Україна прийшла вже позбавленою своєї аристократичної верстви. Крім того, радянські репресії, голодомори й геноциди, суспільна орієнтація на «робітничо-селянський клас» остаточно знищили нашу інтелігенцію, ту провідну верству, завдяки якій мало би формуватися українське національне суспільство. А відтак перед українознавцями стоїть величне, навіть певною мірою священне завдання – виховати нову генерацію, молоду українську аристократію, лицарського ґатунку, свідому й патріотичну, здатну захистити державу та посісти чільне місце серед інших народів Європи і світу. І така аристократія лицарства народжується нині в горнилі війни.

Аристократія (з гр. ἀριστέυς – найкращий і κρατέϊν – правити – дослівно «влада найкращих, найзначніших») – форма правління, за якої влада належить привілейованій, освіченій, знатній верстві, що становить меншість. Давньогрецькі філософи Платон і Арістотель під аристократією розуміли правління освічених («знатних»), професійно підготованих людей, які володіють політичним мистецтвом (тобто мистецтвом управління). Аристократизм – це насамперед характерні для аристократів *духовні й життєві ідеали, інтелект та манери поведінки*, що виявляються в благородстві, справедливості, самоповазі, зовнішній вишуканості, витонченості, почутті гідності (але не пихатості!). Саме такі якості гартує козацька педагогіка, відроджуючи головним чином *аристократизм духу* – вищі якості людської душі, позначені бездоганними

чеснотами й тонким естетичним чуттям, що в давні часи були елітарними.

Ідеали духовного аристократизму одним із перших у XIX ст. проголошував Ф. Ніцше; українські літературознавці на початку XX ст. застосовували цей термін щодо творів Лесі Українки, О. Кобилянської, А. Тесленка, С. Васильченка, «неокласиків» та ін. У духовній культурі України аристократизм духу притаманний лицарській філософії великого князя київського Святослава, філософським поглядам Г. Сковороди, настановам засновника Ордена Бога Сонця В. Шаяна та ін. Аристократи духу поважають традицію та природну суспільну ієрархію, сквородинську «не рівну всім рівність», а насамперед служіння високим ідеалам добра й справедливості [7, с. 287–288; 14, с. 126].

Цінною для патріотичного виховання, особливо в час війни, є концепція «священного героїзму», вперше осмислена українським етнофілософом В. Шаяном. Етика священного героїзму дійшла до нас в афоризмах великого князя київського Святослава Хороброго, зафіксована літописцем: «Іду на ви!» (оголошення війни противникові було справою честі воєначальника, ніхто з наших героїчних предків не нападав зненацька й без причини).

Повага до рідної духовної традиції, яку, за поняттями військової честі, не можна зрадити: «Я не зраджую віру своїх предків» [8, с. 43–45], – як проблема ще зовсім не осмислена нашими українознавцями, хоча частина суспільства вже перебуває в інформаційному полі цієї теми. Як пише Ю. Руденко: «Сучасний громадянин незалежної України, щоб бути людиною лицарського гарту і глибоко розуміти *корені рідної мови,*

культури, зобов'язаний глибоко знати, вивчати історію язичницької віри і міфології наших пращурів»; «сучасним учням цікаво знати, що в часи перших відомих літописних князів Аскольда й Дира, Олега Віщого, Ігоря Рюриковича, Святослава Хороброго великий виховний вплив на дітей та молодь мали численні Боги язичництва, які становили цілісний, стрункий пантеон»; «учні дізнаються, що князь Святослав шанував Перуна (Бога блискавки і грому, громовержця), який вважався предками одним із головних Богів, покровителем воєників» [11, с. 28–30]. Саме перед образом Перуна присягали княжі дружинники на вірність своєму воєначальнику перед походом, а також при укладанні міждержавних угод. Під час воєнних дій лицарі Святославого війська надихалися саме Перуною містиком – непохитною вірою в підтримку й допомогу рідного Бога.

Лицарською духовністю пронизані праці В. Шаяна та посвячених ним лицарів Ордена Бога Сонця Богдана Війтенка, Лариси Мурович, Вишати Святославича (О. Смеречинського) та ін. Зокрема, проблема вірності великій національній ідеї, відданості проводу організації, усвідомлення величі свого покликання, неухильного служіння народові України. Ці філософські ідеали, історичні факти та літературні твори зовсім не відомі сучасному українському суспільству через упереджене ставлення чиновників та необізнаність з ними ні педагогічної, ні наукової спільноти і відповідно не використані у вихованні нашої молоді.

Проте вітчизняна духовно-культурна спадщина багата на осмислення ролі воїна-захисника своєї країни. Український філософ Г. Сковорода у творі

«Розмова, названа «Алфавіт» описав вроджені здібності, прикметні для різних «звань» (суспільних станів, професій), у тому числі й обов'язки воїна: «Хто роджений воїном, тримайся бадьоро, озбройся, з природою скоро навчишся. Захищай хліборобство і купецтво від внутрішніх грабіжників і зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя і радість. Бережи звання, як око. Що солодше уродженому воїнові, як воєнне діло? Відплачувати за обиду, захищати безоружну невинність перед терпінням, боронити основи суспільності, правди, – це його пресолодке снідання, обід, і вечерея. Не бійся, з Богом легко буде тобі нести голод, спрагу, холод, жар, безсонність, криваві рани і сам страх смерті. Це воєнне горе буде тобі з Богом сто разів приємніше за твої ранги і доходи. Ранги носити може кожний, а діла доконати може тільки уроджений» (цит. за перекл. В. Шаяна) [14, с. 99].

В. Шаян називає цю метафізику «філософією чистої жертви Богові із життя воїна»: «Чи не пізнаєте по цих словах справжнього козацького сина і внука? Козака, що, піднявшись до висот пророцтва, підносить козацьку борню за волю на найвищі вершини святої борні за правду. Це він, дух народу, хоче вицідити з жил народу сукровату кров і налити туди чистої, святої, козацької. Воїнові слід безстрашно боротись за правду, вважати своє воїнство жертвою Богові. Бути святим лицарем Правди і Волі» [14, с. 99].

Смерть за рідну країну вважається виконанням священного обов'язку, що вкриває воїна славою, бо він не втратив своєї честі та національної гідності. Душі лицарів, що загинули в священній боротьбі, за світоглядом наших предків, прямують у Сваргу (Найвище Небо) до

«полку Перунового», тобто залишаються в пам'яті народу як його небесні покровителі, наділені значною духовою силою, що підтримує своє військо в усіх його праведних боях. Для українців такими священними взірцями є Небесна сотня, воїни-захисники Донецького аеропорту (названі «кіборгами» за їхню надлюдську стійкість), герої, що полягли на полях кривавих боїв під Іловайськом, у Маріуполі, Херсоні, Бахмуті та в інших численних битвах з російськими агресорами-терористами. Морально-етичні звичаї козаків-лицарів викликають повагу й захоплення нашої молоді: українські лицарі самовіддано борються з ворогом, який загрожує самому існуванню нашої країни й народу.

В. Шаян підкреслює, що українське козацтво ніколи не нападає на чужу землю, його метою є лише визволення своєї землі від ворогів – це є священним лицарським обов'язком. Отже, священна боротьба триває лише за Правду, за Світло як найвищі моральні цінності, що є вищими за життя окремої людини, за людський біль і страх смерті: «...це Людська Гідність, це Воля Нації, це сама Нація як духова спільнота всіх її членів, живих, мертвих і ненароджених; це сам Творчий Дух людини, що животворить в історії людства. Цей Дух і ці дійсні у ньому цінності є вищими від життя. І саме ця Правда стверджується і потверджується ціною життя» [13, с. 277]. Філософ доходить висновку, що «закони героїчної етики лицарства повністю поєднані з релігійним відчуттям Правди як Святості» [13, с. 279].

Священним героїзмом, на думку В. Шаяна, в Русі-Україні були наділені такі «об'явителі Правди»: великий князь київський Святослав Ігорович,

Григорій Сковорода, Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко – втілений Дух нації, що піднявся до висот «теофанії, себто Богооб'явлення», Іван Франко, Леся Українка, Олег Ольжич. Ці та інші українські теофанти, стверджує В. Шаян, є «втіленнями Духа Нації».

Зі священним героїзмом тісно поєднані високоморальні поняття честі й слави, що існували в культурі Русі з давніх-давен і перейшли в героїчну етику України. Слава як цінність – категорія ідеалізму: вона не має матеріальної вартості, бо не піддається фізичним вимірам, її не купиш ні за які гроші. Народне уявлення про Славу (персоніфікацію Богині): «Слава тікає від тих, хто її переслідує, але наздоганяє тих, хто від неї тікає». Глибока смисложиттєва мудрість так влучно схоплює закономірність духовної категорії Слави, яка, вочевидь, складалася не одну тисячу літ і збереглася в колективній етнічній пам'яті [8, с. 46]. Боротьба воїна на полі бою чиниться не заради власної слави, а для підтвердження воїнської честі, бо «слава – Богу, тіло – боротьбі, а честь – собі» (народне прислів'я, яке обирали своїм гаслом учасники Револуції Гідності). Честь є особливою духовною цінністю для кожної особистості, тому й народна настанова «бережи честь з молоду» стосується усіх, не лише воїнства.

У «Повісті врем'яних літ» читаємо: «воїни шукають собі честі, а князю слави». Тут бачимо зразок високої моральної чесноти, яка існувала в українського народу з давніх-давен. Справою честі для воїнів Святослава Хороброго було захистити рідну віру, а разом із нею й державу від ворожого духовного рабства. Чесне виконання військового обов'язку, захист слави власної держави

і її правителя гарантують збереження рідної духовно-культурної традиції.

Патріотичні почуття, як уже було доведено психологами, етнологами, істориками, педагогами, виникають як природно-біологічним, так і соціально-психологічним шляхом. Патріотизм (гр. πατριώτης – земляк, з πατρίς або лат. patria – батьківщина, земля батьків) як одне з глибинних людських почуттів було відоме європейським народам з давніх-давен [2, с. 777; 4, с. 778].

Протилежними до патріотизму (але не абсолютними антонімами) є такі явища, як *космополітизм*, *шовінізм*, *колабораціонізм*, *зрадництво* і найбільш загрозлива форма «безбатченківства» – *манкуртизм*. В українського народу щодо цих явищ є ще одне емне слово «перекотиполе» (назва колючої рослини, бадилля якої вітер восени ганяє по степах, інша назва курай, лат. *Salsola ruthenica*), що асоціюється з людиною, яка «не має кореня», і їй зовсім байдуже, в яку країну занесе її вітром чи долею. До таких осіб українці також застосовують терміни *перевертень*, *яничар*. Яничари – це регулярна піхота в Османській імперії: мусульмани з середини XIV ст. до 1826 р. набирали до війська полонених юнаків з християнських країн, насильно навертаючи їх в іслам та виховуючи в суворому послуху. В українській мові слово «яничар» часто вживається у переносному значенні на позначення ренегатів, що вірно служать чужій владі. Ці негативні якості людської особистості, як відомо в історії, зазвичай з'являються не стільки природним шляхом, як примусовим, нав'язаним, штучно культивованим, цілеспрямованим вихованням («зомбуванням») із заздалегідь спланованою метою. Таких «слухняних гвинтиків»

шліфувала й російська імперія та її спадкоємці – срср і рф. Варто звертати увагу наших вихованців і на те, що в росії під поняттям «патріотизм» розуміють насамперед слухняність керівній партії чи її лідеру. А, отже, протилежним до патріотизму сучасні росіяни вважають упродовжене Й. Сталінім поняття «враг народа». Треба завжди пам'ятати, що цими ганебними ярликами радянська влада надіяла справжніх патріотів України, героїв, які віддавали своє життя за рідну Батьківщину, гинули по Соловках і Гулагах, не підкорившись імперському тиску, не втративши свого шляхетного обличчя. Сотні таких українських лицарів честі було розстріляно не лише сталінським режимом, а й десятиліттями після нього. Отже, в національному та імперському трактуваннях поняття «патріотизм» є значні відмінності, на які варто звертати увагу української молоді.

Українські патріоти з перших років незалежності України постійно апелювали до влади із закликами посилити українізацію суспільства, в тому числі створення загальнодержавного інформаційного простору, надання українській мові державного статусу, патріотичне виховання населення Півдня і Сходу України через популяризацію української культури, розкриття історичних фактів геноциду українців російською правлячою клікою, проте їхні вимоги не були почуті.

Наприклад, газета «Вечірній Київ» постійно публікувала критичні матеріали щодо хибних кроків української влади. Зокрема, Віталій Карпенко порушував проблему «манкуртизму», шукаючи шляхи подолання чи хоча б попередження цього страхітливого явища. Манкурт – «це людина, яка втратила пам'ять,

а з нею – і людську подобу, яка може холоднокрівно вбити рідну матір» [3, с. 4]. Якщо за давніх часів монгольське плем'я жуань-жуанів робило собі рабів із полонених шляхом жажливої фізичної процедури (описаної в романі Чингіза Айтматова «І понад вік триває день...»), то радянська імперія робила людей манкуртами шляхом цинічної пропаганди й маніпуляції фактами та утримувала народи в покорі завдяки жорсткому репресивному апарату. Внаслідок цинічних інформаційних диверсій та безпрецедентного колективного блефу росія досягла значних успіхів – ми досі маємо ідейно розбалансоване суспільство різноманітних груп людей, позбавлених історичної пам'яті, нестійких у своїх переконаннях, які стають легковірною здобиччю агресора. В. Карпенко ставить питання: «Як повернути манкурту пам'ять?» [3]. І хоча в біологічному сенсі повернути манкурту пам'ять неможливо, але в поверненні історичної пам'яті обдуреним українським обивателям письменник таки вбачає раціональне зерно. Він вважає, що можна досягти змін свідомості шляхом постійного спростування «антиукраїнських міфів», своєрідних ідеологічних кліше, витворених московією впродовж кількох століть і поширюваних нею через усі можливі інформаційні канали [3, с. 5–9].

Ще у 1937 р. український національний ідеолог Ярослав Оршан (Орест Чермеринський, розстріляний німцями в 1942 р. у віці 32 років) писав, що нам треба «боротися одразу не тільки з, власне, національними ворогами, але й заведеною на манівці частиною прошарків власної нації, боротися не лише ідейними засобами!» [9, с. 22]. А для цього треба насамперед, «щоб до влади прийшли

всюди на вирішальні пости найкращі з людей енергії й здорового інстинкту» [9, с. 10]. Лише за таких умов можливе досягнення національного ідеалу. Постановка питання щодо вироблення національного ідеалу є вкрай важливою для нації, що відроджується.

Національний ідеал – уявлення нації про гармонійну картину національного життя, якого прагне народ у власній соціально облаштованій державі, де можна повноцінно реалізувати свій національно-духовний потенціал. Український ідеолог Д. Донцов закликав з'єднати воедино всі ті ідеали, які століттями плекали предки українців у своїй тривалій боротьбі за незалежність. Національний ідеал – це мрія (візія), мета, якої прагне досягти нація, і діяльність для досягнення цього ідеалу [7, с. 343]. На жаль, ні на початку здобуття Україною незалежності, ні в подальші десятиліття такий ідеал на державному рівні не вироблявся і не проголошувався.

Висновки. Отже, національно-патріотичне виховання має включати виховання любові до рідної землі, рідної мови, правдивої історії своєї країни; поваги до Конституції України, державної символіки (Герба, Прапора, Гімну України) та інших національних символів і священних реліквій, формування соціальної активності та правової культури особистості; збереження і продовження українських духовно-культурних традицій і моральних цінностей.

Важливе формування внутрішньої потреби молоді людини бути громадянином України, пишатися своєю країною і своїм героїчним народом; необхідність розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я, задоволення естетичних та культурних потреб особистості

засобами рідної культури; виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності, чужинської пропаганди; уміння протистояти імперським міфам і маніпуляціям недостовірною інформацією, подолання (чи запобігання) манкуртизму тощо.

Екзистенційно важливого значення набуває глибоке усвідомлення нашої молоддю цінності рідної землі, рідної мови й рідної культури в житті нації та держави, а також лицарський гарт та уміння усвідомлено й без вагань протистояти ворожій агресії як у духовно-культурному житті, так і зі зброєю в руках на полі бою. Такі всебічні виховні можливості містить у собі комплексна дисципліна українознавство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губко, О. Т., Руденко, Ю. Д., Кузь, В. Г. *Українська козацька педагогіка і духовність*. Умань, 2005. 217 с.
2. Іванченко, І. Патріотизм. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Упор. акад. Ю. Римаренко. Київ, 1996. С. 777.
3. Карпенко, В. Як повернути манкурту пам'ять. *Вечірній Київ*. 1997. 432 с.
4. Картунов, О. Патріотизм (трактування У. Самнера). *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Упор. акад. Ю. Римаренко. Київ, 1996. С. 777–778.
5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України 06 червня 2022 року № 527. URL: <http://surl.li/uczrfo> (дата звернення: 02.12.2024).
6. Кузь, В., Руденко, Ю., Сергійчук, З. *Основи національного виховання. Концептуальні положення*. Умань, 1993. 110 с.
7. Лозко, Г. С. *Духовно-культурні трансформації українського суспільства: етнорелігійний вимір*. Наукова монографія. Миколаїв, 2024. 444 с.

8. Лозко, Г. Дружинна філософія лицарів Великого князя Святослава. В кн.: Лозко, Г. *Орден Бога Сонця: історія та метафізика*. Тернопіль, 2018. С. 39–63.
9. Оршан, Я. *Доба націоналізму*. Київ, 2019. 112 с.
10. Руденко, Ю. *Основи сучасного українського виховання*. Київ, 2003. 328 с.
11. Руденко, Ю. *Формула козацької педагогіки*. Монографія. Київ, 2021. 188 с.
12. Фігурний, Ю. *Історичні витoki українського лицарства*. Київ, 2004.
13. Шаян, В. *Віра предків наших: вибрані твори / передмова та заг. ред. проф. Г. Лозко*. Київ, 2018. Т. I. 400 с.
14. Шаян, В. *Григорій Сковорода – лицар святої борні*. Монографія / передмова, заг. ред., упоряд. та комент. проф. Г. Лозко. Київ, Миколаїв, 2024. 160 с.
- Encyclopedia of Ethno-State Studies*. Kyiv, pp. 777–778. [in Ukr.]
5. *Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine, Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of June 6, 2022. No. 527*. [online] Available at: <http://surl.li/yczpfo>. [in Ukr.]
6. Kuz, V., Rudenko, Yu., Serhiychuk, Z. (1993). *Basics of National Education. Conceptual Provisions*. Uman, 110 p. [in Ukr.]
7. Lozko, H. (2024). *Spiritual and Cultural Transformations of Ukrainian Society: Ethno-Religious Dimension*. Mykolaiv, 444 p. [in Ukr.]
8. Lozko, H. (2018). The Family Philosophy of the Knights of the Grand Duke Svyatoslav. *The Order of the Sun God: History and Metaphysics*. Ternopil, pp. 39–63 [in Ukr.]
9. Orshan, Ya. (2019). *The Age of Nationalism*. Kyiv, 112 p. [in Ukr.]
10. Rudenko, Yu. (2003). *Fundamentals of Modern Ukrainian Education*. Kyiv, 328 p. [in Ukr.]
11. Rudenko, Yu. (2021). *Formula of Cossack Pedagogy*. Kyiv, 188 p. [in Ukr.]
12. Fihurnyi, Yu. (2004). *Historical Origins of Ukrainian Chivalry*. Kyiv. [in Ukr.]
13. Shayan, V. (2018). *Faith of our Ancestors: Selected Works*. Kyiv, 400 p. [in Ukr.]
14. Shayan, V. (2024). *Hryhorii Skovoroda – Knight of the Holy Cross*. A Monograph. Kyiv, 60 p. [in Ukr.]

REFERENCES

1. Gubko, O., Rudenko, Yu., Kuz, V. (2005). *Ukrainian Cossack Pedagogy and Spirituality*. Uman, 217 p. [in Ukr.]
2. Ivanchenko, I. (1996). Patriotism. *Small Encyclopedia of Ethno-State Studies*. Kyiv, 1996, p. 777. [in Ukr.]
3. Karpenko, V. (1997). How to Return Memory to a Mankurt. *Evening Kyiv*. Kyiv, 432 p. [in Ukr.]
4. Kartunov, O. (1996). Patriotism (interpretation of U. Sumner). *Small*

Summary

COSSACK PEDAGOGY OF PATRIOTISM ABOUT THE KNIGHTLY TRAINING OF UKRAINIAN YOUTH

Halyna LOZKO

orcid.org/0000-0001-5865-7556

Doctor of Philosophical Sciences, professor, lead research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: svaroh_7@ukr.net

The relevance of the research. During the Russian-Ukrainian war, issues of national-patriotic education occupy a central place across all fields of the humanities: history, linguistics, literary studies, the arts, and Ukrainian studies as an integrative field of

knowledge about one's homeland. The deliberate erosion of the national component in education and its orientation toward liberal models and values has led to fragmentation of knowledge and perceptions among the younger generation about the true essence of Ukrainian history. The younger generation needs to comprehend the existential significance of their native land, language, and culture in the life of the nation and state. Ukrainian studies, with its concept of comprehensive knowledge about Ukraine, allow a transition to a new paradigm – a synergy of education and upbringing – rooted in a rich pedagogical heritage, including the tradition of knightly Cossack upbringing. This tradition, initiated in independent Ukraine, has yet to be fully utilized in educational and pedagogical processes. Patriotic upbringing has always been relevant and in demand. It has not yet fully tapped into the historically established tradition that prevailed in Ukraine from the princely and Cossack eras. This tradition remains a viable, authentically Ukrainian system of upbringing and knightly training for the youth.

The **purpose** of the research. To draw the attention of Ukrainian scholars and educators to traditional Cossack pedagogy of patriotism as a nationally defined system of knightly upbringing for Ukrainian youth. It seeks to substantiate the importance of its study within Ukrainian studies and its implementation in the educational process during the Russian-Ukrainian war and in the post-war period.

Conclusions. In the context of the Russian-Ukrainian war, patriotic education of Ukrainian youth acquires existential importance. It includes fostering a deep understanding among the younger generation of the value of their native land, language, and culture in the life of the nation and state. It also includes an awareness of Ukraine's deep relations with the Kyivan Rus' state and the Cossack experience of fostering Ukrainian knighthood, knightly training, and the ability to resist enemy aggression consciously and decisively – both in cultural and spiritual life and with weapons on the battlefield. The comprehensive discipline of Ukrainian studies offers such comprehensive educational opportunities.

Keywords: Cossack pedagogy, patriotism, knightly training, aristocracy of spirit, sacred heroism, mankurtism, national ideal.